

УДК: 316.647.5:39(477)

Сіман О.М.

КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ВИМІР ТОЛЕРАНТНІСНОГО ПРОЗРІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Завдання створення ненасильницького світу вимагають від науки визначення і обґрунтування чинників та механізмів толерантності, феномен якої має завжди конкретно-історичну форму буття. Саме тому слід розглянути етноконфесійне становище сучасної України, яка екзистенціює як у загальному, так і в особливому проявах, видах і потребує певних вимірів. Причому, ці виміри повинні спиратися як на історичний ракурс, так й на аналіз сучасної дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники етноконфесійного буття України (М.Бабій, В.Бондаренко, С.Здіорук, А.Колодний, Л.Филипович та ін.) доводять, що етнос і релігія як поняття відображають взаємозумовлені, складні й суперечливі зв'язки національно-конфесійного буття і що, хоча у виникненні релігійних вірувань етнічний фактор відіграє важливу роль, проте однакова конфесійність не є обов'язковою ознакою етнічної спільності [7, 8, 9].

Саме тому у межах зазначеного дискурсу з'ясування особливостей етноконфесійності сучасної України, імперативно спрямовує наше дослідження на визначення загальних рис етноконфесійності суспільства України, встановлення провідних тенденцій розвитку етноконфесійних спільнот, виокремлення суттєвих суперечностей та конфліктогенів в існуванні складних етноконфесійних систем.

Результати дослідження та їх обговорення. Розглядаючи феномен етноконфесійності, деякі дослідники виділяють те спільне, що поєднує релігійність та етнічність як соціальні категорії, визначають ці риси наступним чином:

- ці форми ідентифікації звернені до минулого і втілені до культурної традиції індивіда чи групи;
- вони міфологічні (і в цьому їх мобілізуюча сила);
- обидва напрямки залежать від зовнішніх обставин: зміцнюються або слабшають залежно від них;
- їм властиве “подвійне дно”, тобто поділ культури, що лежить в основі кожної ідентичності на культуру для “зовнішнього” та “внутрішнього” користування;
- однією з головних ознак кожної ідентичності виступає солідарність людей для виконання певних соціальних та культурних завдань;
- будь-яке об'єднання протиставляє себе іншим, тому зростання виявів групової ідентичності подеколи супроводжується нетерпимістю,

конфронтаційністю, що пов'язані з бажанням відокремитися від інших;

- зазначені категорії відносяться до емоційно-нормативних, а поєднання емоцій і моральних норм виступають таким психологічним фактором, який спонукає людей до жертвності заради свого народу, навіть зашкоджуючи власним інтересам тощо [6, с. 64].

Проте, існують думки, що етнічні зв'язки міцніші від конфесійних. Так, А. Колодний пише, що “належність до християнства не призвела до нівелювання відмінностей між народами, які дотримуються його. Українці, зберігаючи свою етнічну єдність водночас належать до різних християнських конфесій. Зв'язок нації і релігії складався історично і існує у всіх релігіях. Тому релігії взагалі немає, існують лише своєрідні конфесійно-етнічні різновиди їх. Конфесійно-етнічні утворення мають динамічний характер, зумовлений розвитком економічного, політичного і духовного життя того чи іншого етносу. Проникнення релігійного в національне і навпаки, тривала їх взаємодія ведуть до виникнення неподільного синкретичного утворення. Конфесійна неоднорідність часто призводила до конфліктних ситуацій в міжнаціональних відносинах. Останнє породжувало й посилювало міжконфесійну нетерпимість” [5, с. 111].

Саме тому А. Колодний визначає етноконфесійну спільноту як окрему макроодиницю суспільного поступу з ознаками потестарної спільноти, які внаслідок історичної, довготривалої дії релігійних, політичних, етнокультурних, суспільно ціннісних та інших чинників утворили відносно окремий етносоціальний організм з провідною і вирізняючою етноконфесійною характеристикою. У цьому контексті специфіка взаємовпливу етнічних та релігійних чинників класифікується за типовими результатами, внаслідок їх синтезу. Висока ступінь їх взаємопроникнення і реальний вияв релігійних характеристик як етнічних маркерів дає можливість ідентифікувати національну приналежність особи за ідентифікацією приналежності до певного

віросповідання (вальденси в Італії, меноніти в Канаді, духобори в Азербайджані тощо). Причому, оскільки етноконфесійна спільнота завжди невід'ємною складовою має певний етнічний субстрат, то С. Здіорук класифікує її як субетнічну спільноту (групу) [4].

Відомо, що етноконфесійність як специфічна характеристика реального функціонування релігійних феноменів за ознакою етнічної (національної) та віросповідної приналежності індивідів з необхідністю тягне за собою їх певну консолідацію у певних організаційних формах. При тривалому існуванні такі форми здатні до самовідтворення з конституюванням особливого етносоціального організму, в якому процеси інкультурації й акультурації проходять найбільш автентично та інтенсивно. Результатом довершеної дії етноконфесійних чинників є утворення етноконфесійної спільноти (групи), а метаєтнічні релігійні феномени (християнство, іслам, буддизм) в процесі експансії з необхідністю набувають етнічних характеристик, оскільки реальний поступ соціуму здійснюється саме в етнічних формах і носії релігійності іманентно сформовані приналежними певному етносові. До того ж етноконфесійність може виступати як в якості креативного, націотворчого, націозберігаючого чинника, так і в якості руйнівного, агресивного й асимілятивного чинника. Більш того, усвідомлення нації й індивіда як самоцінності і самодостатності в безмежжі універсуму не можливе без природного, але свідомого використання етноконфесійної специфіки релігії.

Зважаючи на вище зазначене, можна зауважити, що етноконфесійність у сучасному суспільстві слід розглядати як складну самоорганізовану систему, що розвивається, і в якій існують різні елементи, зокрема ті, що презентують етноконфесійні утворення так званих національних меншин.

Характеризуючи етноконфесійне життя України, варто наголосити, що в роки радянської влади діяльність релігійних інституцій

національних меншин була фактично заборонена. Тільки з початком демократичних перетворень в нашій державі вони отримали можливість для реалізації права на свободу совісті та віросповідання.

Проведений Державним департаментом у справах релігій аналіз засвідчує, що динаміка зростання кількості релігійних організацій характеризується щорічним їх збільшенням на 4-5%; стабільно зростає релігійність населення, частка віруючих громадян, за різними оцінками, становить 50-60% відсотків, що загалом відповідає середньоєвропейським показникам. Україна стала поліконфесійною державою в повному розумінні цього слова, з широкою структурою віросповідань. Сьогодні на теренах нашої держави діє понад 30 тис. релігійних організацій 50 віросповідань. Зросла кількість релігійних громад національних меншин, що входять до 730 об'єднань віруючих. Стабільно високими темпами розвиваються традиційні християнські церкви, протестантські союзи та об'єднання [3, с. 5].

Отже, розвиток релігійного середовища країни свідчить про динамічне зростання кількості релігійних інституцій; збільшення питомої ваги населення, інтегрованого в різні види церковної діяльності; розширення соціальної сфери, де наявність церков і релігійних організацій є дедалі більш відчутною; відчутний вплив соціально-політичної ситуації на окремі аспекти релігійно-церковного життя; нашарування старих проблем та нових труднощів тощо.

Відомий дослідник релігійних процесів В. Бондаренко, аналізуючи становлення сучасної моделі релігійного життя в Україні, вказує на його нормалізацію та поступальний розвиток, основними ознаками яких, на його думку, постають оновлення реальної конфесійної карти нашої країни, входження Церкви, як суспільного інституту, у багатогранні взаємини з іншими суспільними інституціями, розвиток релігійного середовища в Україні за власними законами, набуття принципом свободи

совісті та рівності віросповідань свого справжнього звучання, зростання внутрішнього потенціалу суб'єктів релігійного життя, їхньої активності, вкоріненості в історію й традиції нашого народу та відкритість України світові. Однак, вчений зауважує, що і сьогодні значні внутрішні ресурси релігійних організацій витрачаються на переборювання негативних наслідків попередніх епох, а не на власний розвиток [2, с. 7].

Таким чином, узагальнюючи характеристику реального стану етноконфесійності на Україні, можна посилатися на думку В. Бондаренка, що “в результаті тих змін, що відбулися в релігійному житті, українське суспільство на сьогодні є поліконфесійним з чітко визначеними домінантами (православною, греко-католицькою та пізньо протестантською). Для України на відміну від багатьох інших країн, що утворилися на території колишнього СРСР характерне неухильне дотримання принципу свободи совісті та реальної віросповідної рівності, про що, зокрема, свідчать показники розвитку віросповідних меншин та релігійних утворень, що діють у середовищі національних меншин тощо” [2, с. 8].

Особливого значення в цьому контексті набуває проблема толерантності й в міжконфесійних відносинах, ґрунтовну характеристику яким надав М. Бабій, вказуючи, що понятійний конструкт “міжконфесійні відносини” характеризує один із видів суспільних, зокрема релігійних відносин, і постає як певна сукупність різноманітних зв'язків, взаємодії, спілкування, боротьби, суперництва (антагоністичного або антигонального типу), які встановлювалися між їхніми суб'єктами: різними конфесіями, їхніми управлінськими структурами, інститутами та адептами. Він також стверджує, що “за своїми темпоральними характеристиками, типологією, наслідками міжконфесійні відносини можуть бути:

- а) спорадичними, тимчасовими, постійними систематичними, стабільними;
- б) антагоністичними, антагональними, агональними;

в) конструктивними й деконструктивними, функціональними або дисфункціональними”.

До того ж найбільш чіткими лініями їхнього вияву вчений визначає відносини між:

1) православними й католиками, православними і греко-католиками (антагональний тип взаємовідносин, періодично вони набувають антагоністичного конфліктного характеру);

2) відносини між православними різної юрисдикції (УПЦ — УПЦ КП, УАПЦ), ці відносини він класифікує як латентно антагоністичні, або ж, швидше, антагональні;

3) відносини (а більш правильно сказати відношення, ставлення) так званих традиційних конфесій (УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ) до неорелігійних утворень з “тугим вузлом” суперечностей зі значним конфліктогенним потенціалом [1, с. 12].

Ми погоджуємось з думкою М. Бабія, що означені лінії міжконфесійних відносин, характер їхнього вияву не є стабільними. Вони перебувають у стадії постійних трансформацій та змін. У сукупності вони створюють стабільну за своєю складністю релігійну ситуацію в Україні, яка характеризується наявністю значного масиву нерозв'язаних проблем між суб'єктами означених відносин, спорадичними спалахами нетерпимості, розвитком та зміцненням конфліктних тенденцій [1, с. 13].

Аналіз цих проблем, який зробила М. Лубська, показує наявність у суспільно-політичному та релігійно-церковному житті країни існування принаймні двох тенденцій, що ускладнюють етноконфесійні стосунки. Одна з них – посилення конфесійної орієнтації політичних партій, друга – набуття релігійними організаціями політичної спрямованості. Йдеться про одночасний процес політизації релігії і оцерковлення політики. Як вважає дослідниця, зазначений процес небезпечний за своєю здатністю посилити соціальну напругу в суспільстві як на політичному, так і на

релігійному ґрунті, значно радикалізувати міжправославний конфлікт. При цьому виникає загроза перенесення партійно-політичної та релігійної конфронтації на етнонаціональний ґрунт. Етнонаціональні ж конфлікти, як звичайно, є досить затяжними та мають небезпечні наслідки [7].

Визначення сутності етноконфесійності сучасної України та провідних позитивних і негативних тенденцій міжнаціональних й міжрелігійних відносин, не можна визнати достатнім для з'ясування причин етноконфесійної інтолерантності. Саме тому доречним буде аналіз найбільш конфліктогенних чинників, які впливають на реальний стан речей.

Таким чином, етноконфесійність сучасної України можна схарактеризувати як складну систему, яка об'єднує десятки конфесій, включаючи як їх інституції, так і міжнародні релігійні центри, яка розгортається в контексті тих суспільних процесів, що відбуваються в роки вибудови Україною своєї незалежності, в контексті її духовного і національного відродження.

Загальні закономірності, що пов'язані з національним відродженням, стосуються, насамперед, відтворення громад традиційних для України християнських течій там, де вони діяли раніше і де для цього наявною була матеріальна база. Причому найбільш інтенсивне зростання релігійної мережі відбулося в західноукраїнських областях, що пояснюється порівняно високим рівнем релігійних потреб громадян цього регіону, для яких релігія стала невід'ємним елементом їх способу життя і виявом духовної культури.

Слід підкреслити, що регіональні відмінності в рівні національної самосвідомості громадян позначаються на географії поширення українських національних християнських церков. Тут слід відзначити помітне поширення парафій УПЦ КП і УАПЦ в західних і центральних

областях і водночас незначну кількість їх в південному і східному регіоні країни, де домінує Православна Церква України Московського Патріархату.

Не можна не помітити зростання нових релігійних утворень, які намагаються заповнити той духовний вакуум, який утворився після занепаду марксистсько-ленінської ідеологічної монополії і втрати свого авторитету церквами, які діяли в умовах пристосування до тоталітарних політичних порядків, а також розвитку національної самосвідомості у представників різних етнічних меншин України, які здійснюють відродження своїх національних релігійних течій або ж створюють релігійні спільноти на національній основі

Отже, особливими рисами системи суспільно-релігійних відносин, що утверджується в сучасній Україні, доречно виокремити:

- деідеологізацію державної політики в царині релігійно-церковного життя;
- лібералізм нормативно-правової бази щодо свободи совісті і релігійних організацій;
- перманентну регіоналізацію конфесійного простору; кризовий стан православ'я в країні;
- визрівання симптомів клерикалізації суспільства.

За аналізом критичної літератури цей перелік, на нашу думку, можна продовжити проблемами як історичного життя, зокрема тоталітарного минулого, так і проблемами істинності віровчення, економічно-майнового характеру, прозелітизму, “канонічної території”, нетерпимого ставлення до віросповідної “інакшості”, проблемами патерналізму держави у ставленні до окремих конфесій, церков, “приватизації останніми суспільного простору релігійного буття”, а також активної і поглибленої політизацію релігійного середовища, зростаючого втручання в релігійну ситуацію; міжконфесійні відносини

зарубіжних чинників тощо.

Все вище сказане дає підставу погодитися з висновком Л. Пилипович, що релігійний плюралізм має у нас свої історичні корені. Русь-Україна з часу появи її на карті світу була релігійно плюральною країною. Наявність течій різної конфесійної визначеності, плюральність релігійного життя самі собою орієнтувала вже на міжконфесійну толерантність. Але остання мала у нас лише свій зовнішній вияв – безконфліктність відносин різних спільнот. Релігійна свідомість вірних безконфліктно поєднувала в собі елементи різних вірувань, поставала як своєрідне синкретичне утворення [9, с. 40].

Активна змінюваність, урізноманітнення релігійного середовища постає не просто як одна з його характеристик, але й як формотворний чинник, який визначає структуру, механізми функціонування релігійного комплексу України, детермінує разом з тим, динамізм, нестійкість, непередбачуваність у відносинах, взаємодії між основними компонентами його структури [1, с. 6].

Висновки. Таким чином, розглядаючи етноконфесійність як складну самоорганізовану систему взаємодії національних і релігійних компонентів, слід зазначити, що вона знаходиться під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників особистісного й суспільного життя людей.

Головною рисою сучасного розвитку етноконфесійної та поліетнічної України слід визнати його поступову нормалізацію щодо свободи волевиявлення людей, яка пов'язана з демократизацією суспільства, зростання особистісного потенціалу та активності суб'єктів етноконфесійного життя, наявність у міжрелігійних і міжнаціональних відносинах певної кількості проблем, які породжені минулим (скоріше невирішенням їх в історії), що створюють колізії в етноконфесійних відносинах, вимагають функціонування толерантності.

Аналіз цифрового матеріалу про зміни релігійної мережі за 1986 – 2007 рр. та критичної літератури засвідчує, що екстенсивний етап розвитку етнорелігійного життя в Україні вже закінчується і переходить в інтенсивний із зміцненням демократизації, деідеологізації, лібералізації правової бази, перманентної регіоналізації, клерикалізації етноконфесійного простору.

Спостерігається також тенденція зміщення як етноконфесійної толерантності, так і конфліктності із різних сфер життя людини у сферу духовності, що пов'язана із ідейно-концептуальним, світоглядним оформленням ідей миру і співжиття. Випереджальними темпами, порівняно з традиційними церквами, зростає кількість протестантських та неорелігійних організацій, водночас зберігається історично притаманне домінування православ'я.

Головним орієнтиром наукових розвідок у цьому контексті слід визнати пошук чинників, способів, засобів, механізмів функціонування етнорелігійних інституцій, дійових інструментів, які були б здатними перетворити етноконфесійність України, що має досить складний характер, на фактор могутності суспільства та створення ненасильницького миру й толерантності, а головне – дослідити процес переходу проблем толерантнісного прозріння до культуротворчості.

На всіх лініях потенційного і реального етноконфесійного протистояння (православно-католицьке, внутрішньоправославне, внутрішньо католицьке, православно-мусульманське, між традиційними і неорелігіями тощо) існують конфліктогенні чинники, які мають історичний, економічно-майновий, політико-правовий, психологічний, догматичний (богословський), етнокультурний характер, які сприяють політизації й радикалізації духовного життя, загостренню міжконфесійного, міжетнічного протистояння.

Оскільки не можна призупинити активізацію релігійної ідеології в умовах плюралізму і демократії, механізмом створення толерантного середовища може бути лише залученням етноконфесійних груп до спільного діалогу – діалогу на загальнолюдських інтересах і цінностях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій М.Ю. Міжконфесійні відносини: теоретичний і практичний аспекти виміру / М.Ю.Бабій // Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні: наук. Щорічник / За заг. ред. А. Колодного, М. Бабія. – К., 2005. – С. 25 – 31.
2. Бондаренко В.Д. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В.Д.Бондаренко // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття: наук. Щорічник / За заг. ред. А. Колодного, М. Бабія. – К., 2004. – С. 43 – 47.
3. Бондарчук І.В. Релігія і церква в сучасній Україні: правовий і соціальний аспекти // Актуальні питання міжконфесійних відносин в Україні: зб. наук. мат. / За заг. ред. В. Андрущенко, В. Бондаренка, М. Заковича та ін. – К., 2005. – С. 12 – 18.
4. Здіорук С. Українські суспільно-релігійні відносини в умовах трансформації і глобалізації / С.Здіорук // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття: наук. Щорічник / За заг. ред. А. Колодного, М. Бабія. – К., 2004. – С. 13 – 19.
5. Колодний А. Міжконфесійні та міжцерковні протистояння в незалежній Україні / А.Колодний // Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні: наук. Щорічник / За заг. ред. А. Колодного, М. Бабія. – К., 2005. – С. 23 – 28.
6. Кулагіна Д. Релігійна та етнічна ідентичності за умов релігійної свободи в Україні / Д.Кулагіна // Релігійна свобода: функціонування

- релігії в умовах свободи її буття: наук. щорічник/ За заг. ред. А. Колодного, М. Бабія. – К., 2004. – С. 54 – 59.
7. Лубська М. Реалізація та захист конституційного права на свободу світогляду та віросповідання в Україні / М.Лубська // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії: наук. Щорічник / За заг. ред. А. Колодного, В. Єленського – К., 1999. – С. 54 – 59.
8. Табачник Д.В. Національні меншини України: етнокультурний вимір / Д.В.Табачник, Г.Д.Попов. – К.: Етнос, 2007. – Т.1. – 152 с.
9. Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. Релігієзнавчий аналіз / Упор. Л.О. Пилипович. – К., 2004. – Вип. 2. – 189 с.

АНОТАЦІЯ

Сіман О.М. Контекстуальний вимір толерантного прозріння української людини. У статті розглядаються етнокультурні та етноконфесійні чинники процесу утвердження ненасильницького миру на Україні. Демократизація суспільства призвела до певної нормалізації етноконфесійного життя українців, а також висвітлила його колізії та проблеми функціювання толерантності.

Ключові слова. *Етнос, релігія, етноконфесійність, поліконфесійна держава, міжконфесійні відносини.*

АННОТАЦИЯ

Симан О.М. Контекстуальное измерение толерантного прозрения украинского человека. В статье рассматриваются этнокультурные и этноконфессиональные факторы процесса утверждения ненасильственного мира в Украине. Демократизация общества привела к определенной нормализации этноконфессиональной жизни украинцев, а также высветила ее коллизии и проблемы функционирования толерантности.

Ключевые слова. *Этнос, религия, этноконфессиональность, поликонфессиональное государство, межконфессиональные отношения.*

SUMMARY

Siman O.M. Contextual measurement of tolerance insight of Ukrainian man. Some ethnocultural and ethnoconfessional factors of the process of strengthening the non-violent peace in Ukraine are examined in the article. Democratization of society caused certain normalization of the ethnoconfessional life of Ukrainians as well as cleared up its colisions and problems of tolerance functioning.

Key words. *Ethnicity, religion, ethnoconfession, polyconfessional state, interfaith relations.*